

ישראל שורק

אל תכניסו קודים
אתיים לבתי הספר

לפני שתתחיל אופנת הקודים האתיים בבתי הספר, אני מבקש להוריד את הרעיון מסדר היום. בעבר היו אופנות דומות ומיותרות שנעלמו כפי שצצו: "דמות הבוגר הראוי", "חזון בית ספרי" ועוד. האתיקה היא נשמת אפו של איש חינוך. קוד אתי מעניין את הבירוקרט בלבד

7

א מזמן סערו הרשתות החברתיות ומדורי הרעות בעיתונים סביב אותו קוד אתי שחיבר פרופ' אסא כשר – או מה שנטען שהוא חיבר – לאוניברסיטאות. לא קל לזכור את זה. בישראל הדיון הציבורי נעלם בפתאומיות כפי שהוא מתעורר. כך קרה לדיון בנוגע לקוד האתי, כך קרה לדיון בנושא ההרתה בבתי הספר והוא הדין באשר להגבלת האימוץ המזורז על זוגות חד-מיניים. לכן, הרשו לי להקדים תרופה למכה ולהזהיר מפני האופנה המתרגשת עלינו לרעה: חיבור קודים אתיים לבתי ספר. קודים אתיים הם המצאה מיותרת ומזיקה. כן, גם מבחינה מוסרית. ולא, לא רק לבתי ספר אלא לכל ארגון המנופף בהם.

א. למה כן?

מדוע חוברו ועדיין מתחברים בעולמנו קודים אתיים? מפני שקהילה מקצועית טובה ומוסרית אינה מעוניינת לפעול רק במרחב הפלילי. לא די לנו בזה שבנקאי יימנע מלמעול או מלהונות את לקוחותיו ושרופא, בנסיבות רגילות, לא יסתיר מן החולה מידע חיוני הנוגע לו. רמאות או הסתרה מכוונת הן ממילא עבירות פליליות. קוד אתי מבקש ליצור נורמה שתהיה גבוהה יותר מן הסף הפלילי. ברור שרופא לא יסתיר מידע חיוני, שהרי החוק אוסר עליו לעשות זאת – בלי כל קשר לשאלת קיומו או איי-קומו של קוד אתי. הקוד האתי ינחה, למשל, את הרופא לעודד את המטופל לקבל (בהקשרים רלוונטיים) חוות דעת שנייה ושלישית ויצגי לו חלופות למתודת הטיפול שהוא עצמו ממליץ עליה. לכן, השאיפה לכוונן קוד אתי יש בה מן הנאצל: להגביה את הסף המוסרי ככל האפשר ולהפוך את דפוסי ההתנהגות המתחייבים שיווצרו לנחלת כל השותפים לאותה קהילה מקצועית. יותר מזה: הגבהת סף ההתנהגות המוסרית תחשב לחלק בלתי נפרד מן המקצועיות עצמה.

לא ייתכן עוד עולם שבו נגיד על רופא שהוא מעולה, אבל מושחת. אם הוא מושחת אז הוא לא מעולה. המוסר והפרקטיקה המקצועית שלובים זה בזה לבלתי הפרד. מה רע בזה?

ב. למה לא?

לפני שנים אחדות הייתי שותף, כיועץ, לניסוח הקוד האתי של בנק לאומי. תוכני הקוד עצמם נראו לי אז והם נראים לי גם היום טפלים, שוליים לתהליך החברתי-חינוכי שעבר הארגון הזה: כל עובדי הבנק שותפו בשיחות, בדיונים, בדילמות ובוויכוחים. כבר אז חשבתי שאם התהליך הוא העיקר, כלומר אם מה שחשוב באמת זה הכנסת האתיקה ללב הדיון המשותף של קהילה מקצועית, מדוע אנו זקוקים בכלל להסכמה על "הניסוח הרשמי", כלומר לקוד האתי עצמו? לכאורה – כדי למנוע מצב שבו איש הישר בעיניו יעשה, כדי להבטיח עקביות, כדי להבטיח שקיפות, כדי להבטיח קבלת אחריות. ואולם ככל שאמורים הדברים בכך, די שיהיו לארגון נהלים ברורים, חדים, אמינים ושקופים אשר שני תנאים מתקיימים לגביהם – הם נאכפים והם נידונים שוב ושוב מתוך פתיחות (בסדר הזה). לא המסמך הקרוי "קוד אתי" יבטיח את הערכים שראוי לשמר.

שהרי מה קורה בתהליכים הללו: מתווכחים מה חשוב ממה, מבחינה מקצועית כמוכּוּן: האם נדרג אמפתיה ורגישות לפני בקיאות וידע מקצועי? האם נעדיף כנות וישרות על פני שמחת ה"לקוח" (או התלמיד, במקרה שלנו)? הוויכוחים יכולים להיות מעניינים וחשובים, אבל הסדרתם הנוקשה במסמך – למה היא תורמת? רק לזה: היא משטיחה כליל את השונות האנושית בתוככי הקהילה המקצועית עצמה.

קודים אתיים אינם מוסיפים דבר על עקרונות המוסר הרווחים בכל חברה הגונה ותרבותית. רק לפסיכולוג אסור לגלות מידע אינטימי

שמגיע אליו? ולא ינסטלטורית מותר? רק רופא מנתח חייב בגילוי נאות על ניסיונו הקודם ואילו יועצת ההשקעות בבנק פטורה: המורה לכימיה אינה צריכה לספר לי מהן עמדותיה בנוגע לבית המשפט העליון, ואילו פורש הגבינות בסופרמרקט כן צריך?

עוד לא ראיתי כלל כלשהו בתוך קוד אתי כלשהו שמפתיע אדם הגון ושוחר מוסר. על פי רוב מדובר בכללי עשה ואל תעשה מובנים מאליהם. עם זאת עצם קיומו של קוד אתי "חוסך" מחברי הקהילה המקצועית את החשיבה ואת ההעמקה הכרוכים בעיון בנסיבות הייחודיות של כל מקרה ומקרה. לשם מה צריך להעמיק ולחשוב, אם מנסח הקוד האתי כבר עשה את זה בשבילנו? בנקאי הגון, בשעה שעל פי נוהלי הבנק אינו יכול בשום פנים לתת לך הלוואה, הריהו קודם כול אדם. לא צריך שהקוד האתי יצווה עליו לגלות אמפתיה ולחשוב אתך על חלופות אחרות. זו אנושיותו שצריכה לצוות עליו לנהוג כך. אם לא יעשה זאת, זהו כישלון של מתנכיו ושל הקהילה האנושית שבתוכה הוא פועל, לא כישלון של מנסחי הקוד האתי של הבנק.

רופא שיסרב לטפל בפצוע מפני הוא חושד שהפצוע ביצע פעולת טרור אינו נוהג כהלכה. לא רק בגלל שבועת היפוקרטס, קוד אתי קדום, אלא בשל קיומם של ערכים מוסריים שמצווים עלינו להושיט עזרה מצילת חיים לכל אדם בשעה שיש לאל ידנו ובשעה שאין נשקפת לנו ולאחרים סכנה. לא רק רופא ימעל בתפקידו אם יימנע מהושתת עזרה, אלא גם נהג אמבולנס, חובש ו"סתם אדם" שיכול להושיט עזרה.

כל קהילה מקצועית נדרשת לעתים להתאמות מסוימות של ערכי מוסר אוניברסליים. כך, למשל, שוטרים צריכים מגבלות

רבות וספציפיות על שימוש בכוח שאדם מן השורה אינו נזקק להן (מפני שאסור לו להפעיל כוח על אדם אחר שלא למטרת הגנה עצמית). האם בגלל זה דרוש לנו קוד אתי? כללים ברורים ובהירים אינם מספיקים; דווקא בהקשרי שימוש בכוח לא נוכל להסתפק במכניזם העמום הקרוי "קוד אתי".

טעם חשוב לנטישת קודים אתיים הוא הז'רגון הבדוי שכרוך בהם: לרופאים יש "שפה" משלהם, לעורכי דין יש "שפה" וכך גם לפסיכולוגים. מדוע? כדי להסוות היטב את העובדה שבעצם העקרונות בכלל הקודים הללו הם אותם עקרונות אנושיים: אמפתיה, כנות, אמת, הגינות, שקיפות, מחויבות מקצועית, תשוקת למידה והתפתחות בתחומי המקצוע, מחויבות להקשיב בפתיחות לעמדות חלופיות, איסור חמור על השפלה בכלל ההקשרים ובכלל הנסיבות, איסור שימוש לרעה בעמדת כוח, מאבק בפיתויי שררה וממון למיניהם. כאמור, הגם שכל קהילה מקצועית נדרשת להתאמות אלה מסוימות שכרוכות בפרקטיקה שלה, מדוע לא לכוון התאמות אלה ולהסתפק בכך? אנשי מודיעין ומטפלים צריכים להקפיד שבעתיים על סודיות, למשל. האם בשל כך דרושה להם העמדת הפנים הקרויה "קוד אתי" נפרד? בפועל הקודים הללו בונים חומה מלאכותית בפני אנשים מחוץ לקהילה המקצועית, במסווה שמדובר פה בתורה "פנימית". כל אדם מן השורה יבין את עומק מחויבותו של פסיכולוג

לדיסקרטיות. אם ימעל בתפקידו יהיה אפשר להתלונן עליו גם מבלי להצביע על סעיף פלוני בקוד אתי פלמוני. ודוק: חיבור קודים אתיים הולך ונעשה עניין אופנתי, ממש כשם שהמושג "חזון" היה באופנה עד לפני שנים מעטות, וכל חברה קטנה כגדולה, כל חנות פינתית וכל מפעל בקבוקים התהדרו בחזון משל עצמם. קוד אתי של פסיכולוגים שיקומיים מייצג לכאורה ערכים מוסריים שונים מאלה של העובדים הסוציאליים הקהילתיים ושונה מאלה של הפסיכולוגים התעסוקתיים. מישהו מאמין לזה?

בהקשרי רפואה קודים אתיים יכולים להזיק ולא להועיל, מפני שהם הופכים דיון מעמיק בנסיבות הייחודיות של כל מקרה ומקרה למיותר. יש לנו קוד אתי, לא? ניקח לדוגמה שביתות רעב בבתי סוהר לעומת דילמות שכרוכות באנוקסיה, שהיא מחלה לכל דבר. בבתי סוהר, משום שהאסיר נמצא במשמורת במדינה ובאחריותה, נדרש דפוס פעולה שיהיה בהיר ככל האפשר וקשוב לנסיבות הייחודיות של כל מקרה ומקרה. קוד אתי יוכל לעשות זאת? אולי כן, אך מה רע בדיאלוג פשוט ואנושי בין רופאים לבין עצמם ובינם לבין השובתים? הדיאלוג הזה לא ייצור דפוס פעולה עקבי? נכון. זה טבעו של דיאלוג מוסרי. הוא אינו מתיימר לעקביות בהכרח אלא לאנושיות, לפתרון מותאם לכל מצב אנושי מורכב.

לאחרונה חוברתי (יחד עם אנשי אסותא) ספר שעוסק בויקה של ערכים לפרקטיקה ברפואה. זהו מערך של שאלות ודילמות שמזמין דיאלוג מתמיד. למשל, כיצד מגלים אמפתיה וחיבה כלפי טיפוסים אנטיפתיים? האם אמפתיה ניתנת בכלל להילמר? האם אנשי רפואה צריכים לדבר בפתיחות על כישלונותיהם וטעויותיהם? ועם מי, בעצם?

אימתי שיקולי אגו עלולים להטות את שיפוטנו? שאלות אלו ורבות אחרות מזמינות דפוסי דיאלוג מתמידים. זו ממש זכות אדם לקיים את הדיאלוג. קוד אתי, משעה שנכתב ונרפס, מעקר את הטעם בקיומם של מפגשים דיאלוגיים שגרתיים. איש אינו כופר בצורך של ארגונים בברירות מחדל, בנהלים, בדפוסים, בשגרה. ואולם כדי לקיים את אלה אין צורך בקוד אתי, אלא בנהלים ובדפוסים שישמשו "ברירת מחדל". הוויה של דיאלוג אתי היא מה שאנו זקוקים לו ולא קוד אתי, שהוא מסמך חסר רוח חיים גם אם תהליך חיבורו היה הפנינג של שיתופיות קהילתית. דיאלוג עושה שירות מעולה לאתיקה ולמקצועיות הרבה יותר מאוסף כללים.

לאחרונה חויב העיתונאי יגאל סרנה לשלם יותר ממאה אלף ש"ח פיצוי לבני הזוג נתניהו בגלל שקר מעליב שכתב עליהם בפייסבוק. אין קוד אתי לפייסבוק, אך זה לא הפריע לשופט לקבוע שנעשתה עוולה ולגזור את העונש. שקר והלבנת פנים הם דברים רעים. אינו זקוקים לקודים אתיים כדי לדעת את זה. טעה או צדק הפורט – השבח לאל שעדיין יש לנו אינטואיציות מוסריות ושכל ישר. אני מקווה בכל לבי שלא יפורסמו קודים אתיים גם לרשתות החברתיות.

קודים אתיים הם אופנה ארגונית מיותרת. אין בינה לבין מוסריות אנושית אמיתית ולא כלום. מנהלים ומורים יקרים, הרבו לעסוק באתיקה. אין תחום נעלה ממנה. ואולם הניחו לקודים האתיים. ■

לא צריך שהקוד האתי יצווה על הבנקאי לגלות אמפתיה ולחשוב אתך על חלופות אחרות. זו אנושיותו שצריכה לצוות עליו לנהוג כך. אם לא יעשה זאת, זהו כישלון של מתנכיו ושל הקהילה האנושית שבתוכה הוא פועל, לא כישלון של מנסחי הקוד האתי של הבנק